

Gedenk het Woord

door Henk van der Werf

In de Oudestraat, de belangrijkste winkelstraat van Kampen, is nummer 17 één van de weinige panden die nog een typische woonhuisgevel heeft. Dit pand, beter bekend als ‘Gedenk het Woord’ is grondig verbouwd nadat het decennia verwaarloosd was en daardoor vaak de schandvlek van de Oudestraat werd genoemd. Het pand met zijn negentiende-eeuwse uitstraling heeft echter net als veel panden in deze straat een laat-middeleeuwse kern. Inmiddels is de begane grond verbouwd tot winkel en de bovenste verdiepingen tot appartementen. Voorafgaand aan de werkzaamheden hebben de bouwhistorici Battjes en Ladrak een bouwhistorische verkenning uitgevoerd voor dit pand. Tijdens de werkzaamheden heeft de gemeente Kampen aanvullend onderzoek gedaan. In dit artikel ga ik nader in op de geschiedenis van dit pand.

Situering

Het gedeelte van de Oudestraat waar dit pand zich bevindt, is het oudste stuk. Vanaf deze zijde heeft de stad zich als lintbebouwing uitgebreid. De percelen aan de oostzijde van de Oudestraat strekten zich aanvankelijk waarschijnlijk uit tot aan de IJsseloever. In de dertiende eeuw werd tussen de IJssel en de Oudestraat een verdedigingsmuur opgetrokken.

Aan het eind van veertiende eeuw werd de stadsmuur verplaatst naar het oosten¹. Tussen deze muur en de oude stadsmuur ontstond de huidige Voorstraat. Het bouwblok waar Oudestraat 17 deel van uitmaakt werd oorspronkelijk begrensd door de Meerminnensteeg en de Lutherse steeg. De Lutherse steeg werd in 1845 aan het verkeer onttrokken ten behoeve van de heer Westerveld. Vanaf deze tijd werd het verkeer via een gedeelte van de Lutherse steeg aan de zijde van de Oudestraat omgeleid naar de Muziekschoolsteeg. Deze steeg vormde de toegang tot de gemeentelijke muziekschool Oudestraat 19 en grenst tot op de dag van vandaag aan het perceel Oudestraat 17. In 1888 werd de steeg aan sigarenfabriek Lehmkuhl verkocht.² De Muziekschoolsteeg is nog steeds te bereiken via de Voorstraat maar loopt nu dood tegen de percelen aan de Oudestraat.

Bewoners en gebruikers

De percelen aan dit gedeelte van de Oudestraat, strekkend tot aan de IJssel zullen aanvankelijk door rijke handelslieden bewoond zijn. Het boek *100 jaar wonen en werken in - op de Oudestraat* van H.W. van den Hoven en de *Kadastrale leggers vanaf 1832* geven een indruk van de bewoners van dit pand in de negentiende eeuw. Op de kadastrale minuut van 1818 is het perceel bekend als sectie F 2038. In 1832 was de koopman Pieter Beijer eigenaar van dit perceel. Hij droeg het in 1851 over aan Cornelis Beijer. In 1852 werd het perceel overgedragen aan Geertruid Beijer, weduwe van Jacob Swart. De koopman Haector Jansen Swart kreeg het pand in 1870 in eigendom en verkocht dit in hetzelfde jaar aan Herman Cremer, leraar aan de Hogere Burgerschool. In 1897 kocht Frans Gunnink dit pand. Gunnink was koopman, winkelier, grossier in kruidenierswaren en hij had een stoomkoffiebranderij: Kanis en Gunnink. Frans Gunnink had veel eigendommen, waaronder opslagplaatsen en een fabriek. Het is waarschijnlijk dat hij dit pand als woonhuis in gebruik heeft gehad. In 1913 verkoopt hij het pand aan de emeritus predikant E. Buurema. Uit een krantenartikel uit 1920 blijkt het volgende over de aankoop van Oudestraat 17: 'Den negen en twintigsten maart 1920 des namiddags om half twee heb ik, Tjalling Plantenga, notaris ter standplaats Kampen, in tegenwoordigheid van de na te noemen getuigen mij bevonden in het logement 'De Moriaan' om, overeenkomstig de gedane openbare aankondigingen over te gaan tot de publieke inzet voor den verkoop van: Een Heerenhuis aan de Oudestraat, plaatselijk gemerkt wijk I, nummer 17 met erf en tuin enz. enz.' Om kort te gaan, op 12 april 1920 werd door de heer Herman Westerhof in opdracht van de Christelijke Jongelingsvereniging Gedenk 't Woord, opgericht 15 oktober 1879, dit 'Heerenhuis' gekocht ten einde hier een verenigingsgebouw van te maken. In de jaren daarna werd het gebouw van buiten en van binnen opgeknapt zodat het voor het jeugdwerk geschikt was.

Uit een artikel in het *Kamper Nieuwsblad* van 18 oktober 1979 ter ere van het honderdjarig jubileum blijkt dat men jaren voor dit doel had gespaard en

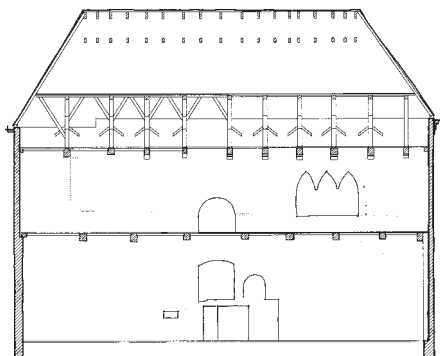

Oudestraat 17 in 1937.
Collectie Frans Walkate
Archief.

onder meer een bazaar gehouden. Na de aankoop ontplooidde het CJV werk zich in versneld tempo. In het archief van Bouw- en Woningtoezicht bevindt zich een brief van Herman Westerhof, bouwkundige te Kampen namens de commissie tot beheer van 't gebouw. Hierin verzoekt hij de bouwvallige keuken en bergruimte achter het pand te mogen afbreken en 'het ter zelfde plaats bouwen van een gebouwtje ingericht tot woonkamer en keuken benevens een houten schuurtje in de tuin van het perceel' in gebruik en eigendom van Gedenk 't Woord. De bouwkosten zouden ongeveer 1200 gulden bedragen. De vereniging bezat ook een uitleenbibliotheek, die in 1955 werd opgeheven wegens veroudering. De laatste bewoners waren enkele krakers, inmiddels had Maveb Projecten BV het pand in bezit gekregen.

Bouwhistorisch onderzoek

Oudestraat 17 heeft een rechthoekige plattegrond van ongeveer negentien meter diep en zeven meter breed. Het pand heeft twee bouwlagen en een zolder met borstwering en een schilddak. Het heeft een 18de-19de eeuwse lijstgevel en een laatmiddeleeuws casco. De eerste verdiepingvloer en het achterste gedeelte van de tweede verdiepingvloer heeft een samengestelde eiken balklaag bestaande uit moer- en kinderbinten. Het voorste gedeelte van de tweede verdiepingvloer heeft een enkelvoudige eiken balklaag. De balken van de verdiepingvloeren zaten aan de linkerkant niet in de muur, maar waren verlengd met stukken hout die voor de oplegging in de muur zorgden. De tweede verdieping heeft een eiken kap met eiken sporen. De voorgevel van het pand is waarschijnlijk in de 18de eeuw gebouwd, maar is tussen 1860 en 1880⁺ gewijzigd in een lijstgevel met geblokt pleisterwerk. De kozijnen met aan de bovenzijde afgeronde hoeken zijn een typisch kenmerk voor deze tijd. Een ander kenmerk van dergelijke gevels is een

Wandaanzicht zuid. Tekening Henk van der Werf.

symmetrische opbouw, die in deze gevel juist ontbreekt doordat de linker muurdam ongeveer 30 centimeter breder is dan de rechter muurdam. Aan de binnenzijde van het metselwerk is te zien dat de gevel in de oorspronkelijke opzet wel symmetrisch was. Mogelijk heeft men de gevel ten behoeve van de woonhuisindeling aangepast.

Tegelvloer van rode plavuizen die werd aangetroffen onder de bestaande vloer op de begane grond. Foto Henk van der Werf.

Gedisselde vloerdelen. Foto Henk van der Werf.

Ongeveer 55 centimeter onder de begane grondvloer ligt een gedeelte van een vloer van rode plavuizen die onder een hoek van 45 graden gelegd zijn. Hieronder zijn geen sporen van oudere vloeren aangetroffen, zodat we kunnen aannemen dat het vloerpeil in eerste aanleg circa 55 centimeter beneden het huidige straatpeil lag.

De eerste verdiepingsvloer heeft acht balkvakken met eiken moerbalken van ongeveer 30 x 30 centimeter waar kinderbalken van ongeveer 10 x 10 centimeter op liggen. Op deze kinderbalken ligt spreidseel (dun gezaagd hout) om het stof dat tussen de vloerplanken doorvalt te weren. Dit spreidseel is zeer dun kwartiers gezaagd eikenhout. Oorspronkelijk waren de moerbalken voorzien van laatgotische consoles met een dubbele peerkraal.³ Bij enkele balken hebben wij deze consoles nog aangetroffen. Deze balklaag is dendrochronologisch⁴ gedateerd rond 1562. De plafondhoogte van de ruimte op de begane grond was ongeveer 4,8 meter. De begane grond had, gezien de afwerking, een representatieve functie en was hoog, om zoveel mogelijk licht in de diepe ruimte te krijgen. De ruimte aan de straatzijde strekte zich uit over de volle breedte van het pand. In de huidige situatie bevindt zich aan de rechterzijde een gang die voor de verbouwing doorliep tot aan de achterkant van het gebouw. Tien meter achter de voorgevel ligt een trappenhuis aan deze gang.

De tweede verdiepingsvloer heeft aan de voorzijde een enkelvoudige balklaag van zes balkvakken. Deze balklaag leverde geen dendrochronologische datering op, maar moet - gezien het feit dat dit een enkelvoudige balklaag is - in de late zestiende- of aan het begin van de zeventiende eeuw aangebracht zijn.

Oude behangdelen en vellen met schrijfoefeningen die als wandbekleding werden aangetroffen.
Foto Henk van der Werf.

Ook de ojiefvorm⁵ aan de sleutelstukken wordt in deze tijd vaker toegepast. De kap van het pand heeft eiken kromstijlgebinten⁶ en eiken gespannen.⁷ De gebinten werden vroeger vaak op een andere plaats vervaardigd en samengesteld. Vervolgens haalde men de gebinten weer uit elkaar voor transport. Om de diverse onderdelen op de bouwplaats bij elkaar te zoeken kraste of gutste men er telmerken in. De linkerzijde van het spant kreeg andere telmerken dan de rechterzijde en de telmerken van de spantbenen, de korbelen en de dekbalk kwamen met elkaar overeen. Ook deze kap heeft telmerken, waarvan we aan de volgorde kunnen zien dat de gebinten al een keer zijn verplaatst. De gespannen hebben eveneens telmerken, maar ook deze zijn niet in de oorspronkelijke volgorde aanwezig. Steeds is één eiken spoor van het gespan vervangen door een grenen spoor. Dendrochronologisch onderzoek van de kap heeft geen dateringen opgeleverd. Opvallend aan de kap is de asymmetrische plaatsing op de zoldervloer. Aan de linkerzijde staan de spantbenen ongeveer zestig centimeter uit de muur, terwijl deze aan de rechterzijde in de muur staan. Waarschijnlijk was de oorspronkelijke linker zijmuur zo bouwvallig dat deze ongeveer tachtig centimeter uit het lood stond. Aan het eind van de negentiende eeuw is deze muur vervangen door een nieuwe muur. Deze muur is in de winkel beneden nog

steeds te zien. De gespannen van de kap zijn waarschijnlijk van het dak gehaald tijdens vervanging van deze muur. Omdat deze muur in het lood werd gezet klopte de maat van de gespannen immers niet meer. De sporen zijn later in een willekeurige volgorde teruggeplaatst. Op de dekbalken lag een grenen vloer van planken die met een dissel waren bewerkt. Tijdens de verbouwing van 2008 is de hele kap van het pand verwijderd en in de werkplaats hersteld. De gedisselde vloer is tijdens de verbouwing helaas verdwenen. Tegelijkertijd met het optrekken van de nieuwe linker zijmuur is ook het trappenhuis en een scheiding tussen het voor- en achterhuis gemaakt. Het regelwerk van de wand van het trappenhuis op de eerste verdieping, die was afgewerkt met stuc op riet, was voorzien van behang. Achter het behang op deze planken troffen we een aantal lagen wit papier met schoonschrift aan. Door de herhaling van woorden boven elkaar kunnen we afleiden dat dit schrijfoefeningen waren. Wellicht heeft Herman Cremer, leraar aan de Hogere Burgerschool de oefeningen van zijn pupillen achter het behang op een houten wand geplakt. Later zijn de planken van deze wand hergebruikt voor de wand van het trappenhuis. Dit moet omstreeks 1897 zijn geweest, toen de heer Gunnink het pand betrok.

De rechterzijmuur is nog laatmiddeleeuws en heeft een groot aantal bouwsporen, waaronder witgepleisterde, halfronde nissen op de plaats waar mogelijk een spiltrap heeft gezeten en in de ruimte aan de voorkant op de eerste verdieping een driedelige spitsboognis. Deze nissen komen in dit gedeelte van de stad meer voor: onder andere in de voormalige Kokpanden, Oudestraat 5 en 11⁸ en in het pand Voorstraat 20 (vijfdelige nis). Over de functie van deze nissen, die typisch Kampers zijn is helaas niets bekend.

De achtergevel van het pand heeft nog sporen van de oude gevel met kloostervensters.

Besluit

De jaren van leegstand en de provisorische wijze waarop de balklagen van het pand zijn verlengd hebben het pand op de rand van de sloop gebracht. De vloeren waren ernstig verzakt, de balken en consoles waren aan de uiteinden verrot. De kap lekte en de gevels stonden los ten opzichte van elkaar. Daarnaast hadden krakers het pand in de loop van de tijd volgestouwd met meubilair en vuilnis. Al met al leek het onmogelijk om dit pand weer behoorlijk in de benen te krijgen. Toch zag Stichting Evangelische Boekwinkel De Rank mogelijkheden om dit pand voor het nageslacht te behouden. Samen met Bouwbedrijf Felix en in overleg met eigenaar Maveb Projecten

hebben zij een plan ontwikkeld voor het maken van een winkelruimte met appartementen. Met behulp van de vrijwilligers van De Rank is het gehele pand van binnen leeggehaald en ontdaan van voorzetwandjes en plafonds. Zo was het mogelijk om een onderzoek te doen naar de achterliggende constructies. Nu is het pand door Bouwbedrijf Felix weer in goede staat gebracht. Door de vestiging van een evangelische boekwinkel doet het pand Gedenk het Woord zijn naam weer eer aan.

Veel bezoekers van de boekwinkel komen met verhalen over de dingen die zij zelf beleefd hebben in dit voormalig verenigingsgebouw. Zo is het pand niet alleen fysiek behouden, maar ondersteunt het ook het collectieve geheugen van de stad.

Noten

1. M. van Nie en M. Smit, 'De stadsverdediging langs de IJssel'. In: M. Barwasser en M. Smit (red.), *Acht eeuwen tussen twee stegen: archeologisch, historisch en bouwhistorisch onderzoek in Kampen*. Kampen 1997, 77-83.
2. H.W. van den Hoven, K. Schilder en D. van der Vlis, *Gezichten in de straten van Kampen met een historische beschrijving*. Alphen aan de Rijn 1986.
3. De huidige benamingen zijn eigenlijk 19de eeuws. In de late middeleeuwen sprak men bij moerbalken over balken, bij kinderbalken over ribben, bij spreidseel over wagenschot en bij consoles over bassen. Zie: Chr.J. Kolman, 'De houtconstructies van het laat-middeleeuwse Kamper woonhuis: een verkenning van de bouwterminologie in de archivalia'. In: M. Barwasser en M. Smit (red.), *Acht eeuwen tussen twee stegen: archeologisch, historisch en bouwhistorisch onderzoek in Kampen*. Kampen 1997, 53-65.
4. Dateren van hout op basis van jaarringonderzoek.
5. Een profiel waarvan de kromming in dwarsdoorsnede half hol, half bol is.
6. Kromstijlgebinten zijn spanten die bestaan uit door de natuur gekromde spantpoten met een dekbalk en (schuine) korbelen die met een pen in de spantpoten en de dekbalk zijn ingelaten.
7. Gespannen bestaan uit twee schuin tegen elkaar geplaatste sporen die aan de bovenzijde en door een lagergelegen haanhout zijn gekoppeld. Hierop rusten de panlatten.
8. B. Klück en D. J. de Vries, 'Bouwhistorisch onderzoek van de Kokpanden'. In: M. Barwasser en M. Smit (red.), *Acht eeuwen tussen twee stegen: archeologisch, historisch en bouwhistorisch onderzoek in Kampen*. Kampen 1997, 25-51.